

Војислав М. БАЧАНИН*
Правни факултет
Универзитет у Крагујевцу

УДК 663.97(497.11)''19''

ПРИКАЗ МОНОГРАФИЈЕ:
БОШКО МИЈАТОВИЋ: ДУВАН У ПРВОЈ
ПОЛОВИНИ ДВАДЕСЕТОГ ВЕКА

(Центар за либерално-демократске студије,
Београд, 2022, 160 страна)**

„Шетајући поред мора, светац угледа смрзнуту змију. Подиже је и стаде у њу пухати. Змија оживи и уједе свеца. - Спасих ти живот зашто ме уједе, упита светац. - Да схватиш каква је захвалност оних којима добро чиниш, одговори змија. Светац исиса отвор из ране и плуну. Из те плувачке израсте биљка која носи у себи и благодот свеца и отров змије. То је дуван.“

Наведени цитат послужио је као поетски увод у прву епизоду једне, скоро па заборављене тв-серије¹ која је, премда фикционално и естетизовано, допадљиво описивала свакодневне недаће са којима се суочавао херцеговачки узгајивач дувана у међуратном раздобљу. Метаморфоза једног узгајивача у шверцера и ефектан приказ како се рађа неповерење земљорадника према постављеном пореском систему (а нарочито страх од државних чиновника и комшија као потенцијалних потказивача), лакше се могу разумети уз фискални контекст епохе. Књига „Дуван у првој половини двадесетог века“ обећава нам

* Аутор је асистент Правног факултета Универзитета у Крагујевцу. Електронска адреса аутора: vbacanin@jura.kg.ac.rs.

** Доступно на: <https://www.clds.rs/newsite/BMijatovic-Duvan2-web.pdf>, 27/01/2024.

¹ Телевизијска мини серија „Дувански пут“ приказивала се почетком осамдесетих година прошлог века на Радио Телевизији Београд (<https://www.imdb.com/title/tt0200333/>, 27/01/2024). Серију је режирао Боро Драшковић по сценарију Мирка Ковача (вид: Mirko Kovač, *Okupacija u 26. slika i drugi scenariji*, Ју филм данас : Studentski kulturni centar, Beograd, 1990, стр. 83-110) и заправо представља „продужену верзију“ играног филма „Усијање“ из 1979. године (https://www.imdb.com/title/tt0080069/?ref_=fn_al_tt_2, 27/01/2024).

управо то – разумевање економског и политичког аспекта „дуванског питања“ у првој половини двадесетог века.

Њен аутор давно је запажен међу истраживачима домаће економске историје,² па не би требало да изненади што она представља наставак једне раније објављене студије³. Испрва се пружа резиме-ран преглед „дуванског питања“ у XIX веку и поглед на стање 1900. године. Након тога, нуди се перспектива дувана у периоду који претходи Првом светском рату, времену током Великог рата, међуратном раздобљу и периоду током нацистичке окупације.

Премда би нас овлашни поглед на структуру могао погрешно упутити на помисао да је ово дело историјско-дескриптивне садржине, оно је ипак много богатије. У њему се живописно описују одлике присутних типова оријенталног дувана и крајева у којима се он производио. Једноставним језиком осликава се читав систем производње и обраде дувана – од садње, сушења, сортирања, откупа, прераде, ферментације и складиштења до фабричких готових производа. Кроз теоријско-критичку анализу пружа се увид у реформске покушаје промене дуванске политике – од планова до њихове реализације.⁴ Штавише, оно би се могло оценити и као својеврстан *case study* који пружа прилично широк поглед на развој и утицај једног фискалног монопола⁵ на овим просторима.

² Писац је неколико монографских студија и многобројних радова из ове области, а ваља поменути и његов незанемарив допринос у популаризацији и поновном „откривању“ појединих бардова (правно) економске науке у нас, попут Владимира Јовановића, Велимира Бајкића и Милана Стојадиновића.

³ Бошко Мијатовић, *Дуван и српска држава у XIX веку*, Центар за либерално-демократске студије, Београд, 2006.

⁴ Покушава се додатно разоткрити колико је заправо „стара Југославија посвећивала изузетну пажњу производњи и преради духана и побољшању квалитете духана и духанских прерађевина“ (Božidar Jelčić, *Razvoj javnih finansija u Jugoslaviji*, Pravni fakultet : Centar za stručno usavršavanje i suradnju s udruženim radom, Zagreb, 1985, стр. 94).

⁵ Фискални монопол представља специфичан вид јавног прихода. Држава за себе обезбеђује искључиво право да производи или/и продаје одређене производе по цени изнад трошкова производње, односно по цени која је већа од уобичајених трошкова трговине. На тај начин, пружа јој се могућност да остварује монополску екстра добит. Та добит има карактер потрошног пореза који држава убира од купаца монополских артикала. Премда би у пракси било тешко одредити колика је цена производње, а колики терет пореза, теоријски посматрано, износ потрошног пореза обухватао би разлику између цене коју она као монополиста добије и цене која би се за тај производ остварила на тржишту тзв. савршене конкуренције („Фискални монопол“, у: Božidar Jelčić, *Rječnik javnih finansija i finansijskog prava*, Informator, Zagreb, 1981, стр. 63; „Фискални монопол“, у: Гордана Илић-Попов, Ђорђе Павловић, *Лексикон јавних финансија*, Завод за унапређење и рентабилност пословања, Београд, 2003, стр. 350). У теорији Јавних финансија и финансијског права не постоји јединствен суд о правној природи фискалних монопола (вид: Јован Ловчевић,

Наиме, тадашња доктрина разумевала је дукан као најподеснији артикал за потрошно опорезивање.⁶ Био је широко распрострањен, а његово коришћење није представљало задовољење елементарне људске потребе,⁷ те се, тако, уважавало и познато Хјумово начело да порези не би смели да погађају животну неопходне намирнице. С друге стране, попут осталих пореза на потрошњу, фискални монопол дукана био је и прилично стабилан и издашан порески облик. Стога не би требало да чуди то што је у нашим државама претходницама (како у Краљевини Србији, тако и у првој југословенској држави) његов приход служио као гаранција за отплату јавних дугова према иностраним повериоцима,⁸ и што су чак и тадашњи теоретичари јавних финансија били прилично резервисани у погледу могућности потпуне либерализације производње и продаје дукана.⁹

Аутор нам открива каква је била права природа овог фискалног монопола, како са јавнофинансијског и економског, тако и са политичког

Институције јавних финансија : пето издање, Службени лист СРЈ, Београд, 1993, стр. 146-147). У савременом српском пореском систему, под даждином чији би се приход могао окарактерисати као приход фискалног монопола (иако се рачуноводствено сврстава у таксе и накнаде) могли бисмо разумети накнаду за приређивање класичних игара на срећу (Вид. Дејан Поповић, *Пореско право : двадесето издање*, Универзитет у Београду – Правни факултет : Центар за издаваштво, Београд, 2021, стр. 326; Дејан Поповић, *Унификација пореског права у првој југословенској држави*, Универзитет у Београду – Правни факултет : Центар за издаваштво, Београд, 2020, стр. 180).

⁶ Сматра се да су међу класицима јавних финансија највећи заговорници фискалног монопола на дукан били Лоренц фон Штајн и Пол Лероа Болије (нав. према: Stjepan Posilović, *Financijska znanost*, Tisak i Naklada L. Hartmana (Kugli i Deutsch), Zagreb : Ilica, 1898, стр.128).

⁷ Francesco Saverio Nitti, *Principes de science des finances*, V. Giard et E. Briere, Paris, 1904, стр. 581.

⁸ Вид. више: Dragana Gnjatović, *Stari državni dugovi : prilog ekonomskoj i političkoj istoriji Srbije i Jugoslavije : 1862-1941*, Ekonomski institut : Jugoslovenski pregled, Beograd, 1991, 70-73; Бошко Мијатовић, *Конверзија српских дугова: Карлсбадски аранжман 1895. године*, Годишњак за друштвену историју = Annual of Social History, бр. 3/2012, 43-63; Бошко Мијатовић, *Историја државних финансија Србије : 1876-1895*, Архипелаг, Београд, 2021, стр. 449-470).

⁹ У том смислу, чини се да не би било погрешно оценити да је поглед доктрине зависео од позиције са које се „дуванско питање“ посматрало. Илустрације ради, Милан Стојадиновић, који је, између осталог, био и у улози професора Науке о финансијама, али и на функцији министра финансија, стидљиво је пледирао у смеру либерализације, односно ка проналажењу решења на средокраћу „пуног монопола и пуне слободе“ (Милан Стојадиновић, *Монопол дукана : његова правна природа, његов значај за народну привреду и државне финансије*, Штампарија Драг. Грегорића, Београд, 1932, стр. 40). С друге стране, Петар Ђ. Ивковић, тада запослен у Управи монопола, одбранио је докторску расправу у којој су се прилично хвалиле техничке стране фискалних монопола, а он посматрао као „најновији, најсавршенији и најефикаснији начин наплате“ потрошног пореза (Петар Ђ. Ивковић, *Наши фискални монополи*, Штампарија „Напредак“, Београд, 1939, стр. 160).

и социјалног аспекта. Пружа се занимљива слика која се не завршава само на приказу утицаја овог монопола на домаћу привреду. Иде се даље и јасно приказује зашто се радило о монополу „којим нико није био задовољан осим министра финансија“¹⁰ и зашто је, у овом случају, колберовски речено, „гуска прегласно гакала“. Могло би се оцени-ти да се креће, заправо, много даље. Читалац који би умео да „љушти слојеве“ садржаја ове књиге, на њеним страницама могао би назрети и узроке бројних политичких конфронтација, корупције, неефикасно-сти управног апарата, политичког волонтизма и манипулације, ме-дијске пропаганде и једног акутног криминалитета.

Будући да је економска историја од распада Југославије поступ-но „нестајала из академских програма и научно-истраживачких проје-ката у Србији“¹¹, и даље би сваки нови наслов и ауторски ентузијазам у оквиру ове дисциплине ваљало нарочито поздравити. Када се једна књига садржински и стилски још учини приступачном и за шири чи-талачки круг, разлози за то чине се још и већим.

¹⁰ <https://www.nin.rs/arhiva/vesti/40196/monopol-kojim-niko-nije-bio-zadovoljan-osim-ministra-finansija>, 26/01/2023.

¹¹ Весна Алексић, Александар Матковић, Марко Миљковић, „Предговор“, у: *Изазови изучавања економске историје у Србији*, ур: Весна Алексић, Александар Матковић, Марко Миљковић, Центар за економску историју : Институт економских наука у Београду, Београд, 2020, стр. 9.